

Ušlechtilá posedlost
Dalbergové a jejich vědecké zájmy

Ušlechtilá posedlost

Dalbergové a jejich vědecké zájmy

Peter Demeter

České Budějovice 2019

Ušlechtilá posedlost

Dalbergové a jejich vědecké zájmy

Peter Demeter

Národní památkový ústav

Územní památková správa v Českých Budějovicích

Státní zámek Dačice

Odborná recenze:

Mgr. et Mgr. Dana Marešová (Ústav archivnictví a PVH, FF JU v Českých Budějovicích)

Na obálce: výřez z dekorace odborného svazku uloženého v knihovně zámku Dačice;
Robert HENSELING, *Kleine Sternkunde (Malá astronomie)*, Stuttgart 1922 (sign. 3414/II.)

© Národní památkový ústav, územní památková správa v Českých Budějovicích, 2019

Author © Peter Demeter

ISBN 978-80-87890-29-5

Poděkování patří Daně Marešové, Janě Bisové, Janu Böhmovi, Tadeáši Bognárovi, Kristýně Dvořákové, Davidu Svatošovi, Markétě Slabové, Drahomíře Demeterové, Petře Vlčkové, pracovníkům Muzea Vysočiny v Jihlavě, Moravského zemského archivu v Brně, dále správám zámku Hluboká, zámku Jaroměřice nad Rokytnou a hradu a zámku Jindřichův Hradec.

Obsah

Předmluva	7
Ušlechtilá posedlost	9
Vědecká činnost šlechty v českých zemích	10
Stručné dějiny rodu Dalbergů	12
Vzdělanost, věda a úcta k literatuře	14
Zámek Dačice zaslíbený vědě	20
Friedrich Ferdinand Dalberg a jeho vědecké zájmy	24
Závěr	38
Katalog	39
Prameny	64
Literatura	66
Summary	69

Předmluva

Šlechtická sídla ukrývají doklad o méně zmiňovaném druhu aktivit jejich dřívějších obyvatel, tedy o vědeckých zájmech šlechticů. Předměty z této oblasti nezářka přecházely z památkových objektů do muzeí a stávaly se základem muzeálních sbírek již dlouhou dobu před zestátněním objektů. Přesto dodnes zůstávají na hradech a zámcích zajímavé exponáty. Soubor vědeckých a technických mobilíí má vysokou hodnotu dvojího charakteru – nejen svou původní odbornou hodnotu (už v době svého vzniku šlo o přínosné a nákladné předměty), ale i hodnotu, kterou se správy památek zabývají nejvíce, kulturní a historickou. Vypovídají o svých majitelích a jsou malými stavebními prvky genia loci, křehkého dojmu, o který kasteláni se svými kolegy pečují ve snaze předat ho svým návštěvníkům. Staré vědecké pomůcky jsou tajemně krásné, neboť jsou nad ostatním užitým uměním o něco vznešenější. Před více než sto lety byly pečlivě zabrušovány čočky dalekohledů a v mnoha odstínech vybarvovány ilustrace v přírodovědných knihách. Byly tak vytvořeny předměty nápomocné vzdělání, poznání a objevování, které sloužily generacím odborníků a studentů nebo zvědavým laikům. V knihách vydaných sto let před sestavením Hubbleova teleskopu (vynesen na oběžnou dráhu byl v roce 1990) nacházíme nákresy povrchu Měsíce a čteme o sledování pohybu planetárních těles. Skoro dvě staletí stará kniha poskytuje rady, jak si zařídit a pečovat o sbírku motýlů. Potřeba rozumět tomu, jak věci na světě fungují a schopnost vidět v nich fascinující krásu, provázela lidstvo od nepaměti.

Kristýna Dvořáková,
kastelánka zámku Dačice

Zámek Dačice ve 40. let 19. století na litografii Franze Xavera Sandmanna (1805–1856),
zdroj: Státní zámek Dačice

Ušlechtilá posedlost

Sousloví „*ušlechtilá posedlost*“ se stalo v roce 2016 názvem výstavy pořádané na Státním zámku Dačice, která se věnovala badatelské činnosti šlechty. Předkládaná publikace na téma výstavy navazuje a vědecké zájmy šlechticů a šlechtičen rozpracovává. Sbírký zámku Dačice nabízejí možnost nahlédnout do každodenního života původem porýnského rodu Komořích z Wormsu, říšských svobodných pánů z Dalbergu, pro nějž se Dačice staly na začátku 19. století domovem. Předměty, jež se po tomto rodu na zámku dochovaly, či archiválie uložené v Moravském zemském archivu v Brně,¹ poodhalují rodinné strategie Dalbergů, prostřednictvím kterých naplňovali své zájmy. Mezi ně patřila i vědecká činnost. Vzdělání v různých vědních oborech rozvíjelo šlechtické schopnosti a dovednosti. Pro mnoho členů urozených rodů se badatelství stalo na jedné straně vášní a posedlostí, na druhé i prostředkem k všeobecnému rozšíření poznatků o přírodě a společnosti. Jejich touha po vědění mohla pramenit z prosté potřeby spravovat vlastní panství a majetky, v zásadě ale šlechtici i šlechtičny svými poznatky přispívali k všeobecnému pokroku společnosti.

¹ Moravský zemský archiv v Brně (dále jako MZA Brno), G399 Rodinný archiv Dalbergů (dále jako RA Dalbergů).

Vědecká činnost šlechty v českých zemích

Z řad šlechty vzešly snahy vědeckou činnost na území českých zemí organizovat. Na prvním místě stojí za zmínku založení pražské univerzity císařem Karlem IV. Příslušníci šlechty stáli v druhé polovině 18. století u založení Královské české společnosti nauk. Jejimi členy byli například Ignáz Antonín šlechtic z Bornu (1742–1791), František Josef hrabě Kinský (1739–1805) nebo první čestný prezident společnosti Karl Egon kníže Fürstenberg (1729–1787).² Na začátku 19. století se šlechta zasloužila o vznik Vlasteneckého muzea. Mezi jeho zakladatele a podporovatele patřil zejména botanik, geolog a paleontolog Kašpar Maria hrabě Sternberg (1761–1838),³ který muzeu věnoval své rozsáhlé sbírky či František Antonín hrabě Kolowrat-Liebsteinský (1778–1861), jenž muzeu daroval svou knihovnu a soubor minerálů. Sbírkou Vlasteneckého muzea byly zpočátku uloženy v městských palácích české šlechty, ve Šternberském paláci na Hradčanech a později v Nostickém paláci v ulici Na Příkopě v Praze.⁴

V kontextu českém a moravském lze v druhé polovině 18. a v průběhu 19. století zaznamenat několik dalších osobností vědy pocházejících ze šlechtického prostředí. Zájem o vědu projevoval například Jiří František hrabě Buquoy (1781–1851). Spektrum jeho badatelské činnosti zasahovalo široké pole různých disciplín (přírodovědných i humanitních). Své poznatky se snažil uplatňovat v praxi. Zabýval se především matematikou a národohospodářstvím, též chemií, medicínou, filosofií a historií. Publikoval odborné texty. Zřejmě jakožto první v českých zemích nechal sestrojít dřevěný parní stroj a je považován za vynálezce hyalitového skla, o jehož výrobu se zasadil na svém panství Nové Hrady.⁵

² Jaroslav PROKEŠ, *Počátky České společnosti nauk do konce XVIII. století*, Praha 1938.

³ Jiří MAJER, *Kašpar Šternberk*, Praha 1997.

⁴ Josef HANUŠ, *Národní museum a naše obrození*, Praha 1921.

⁵ Miroslava KURUCOVÁ – Vladimír HOKR – Miloslav MAN, *Jiří František August Buquoy (1781–1851). Vědec, vynálezce a podnikatel*, České Budějovice 2008.

Neméně pokrokovým vzdělavcem byl Bedřich Všemír hrabě Berchtold z Uherčic (1781–1876). Vystudoval medicínu na lékařské fakultě v Praze. V Tučapech u Soběslavi vedl lékařskou praxi, zabýval se ale i botanikou. Spolupracoval například na vydání knihy *Ökonomisch-technische Flora Böhmens (Ekonomicko-technické plodiny v Čechách)*.⁶ Podílel se také na založení Vlasteneckého muzea v Praze. Dalším badatelem z řad šlechty byl Hugo František starohrabě Salm-Reifferscheidt (1776–1836),⁷ který se společně s Josefem hrabětem Auerspergem (1767–1829) zasloužil o založení Františkova muzea v Brně.⁸ V době, kdy došlo ke zřízení muzea, byl starohrabě ředitelem c. k. moravskoslezské Společnosti pro povznesení orby, přírody a vlastivědy, pod jejímž vedením začalo nově vzniklé muzeum fungovat.⁹ Zabýval se mineralogií, kterou studoval u Abrahama Gottloba Wenera (1749–1817) na hornické akademii ve Freibergu v Sasku. Ve Vídni se účastnil kurzů chemika a botanika Nicolause Jaquina (1727–1817) a navštěvoval přednášky lékaře France Josefa Galla (1758–1828) o kranilogii (nauka o lebce).¹⁰ Starohrabě intenzivně studoval výrobní technologický pokrok v potravinářském, strojírenském a textilním průmyslu. Z Anglie, kterou navštívil, se mu podařilo vyvézt plány přádelních strojů. Na zámku v Rájci nad Svitavou při jednom ze svých pokusů s termolampou údajně málem přišel o život.¹¹ U starohraběte Salm-Reifferscheidt i u hraběte Buquoye je patrné, že vědecká činnost šlechticů se promítala do jejich hospodářských aktivit. Obdobné motivy zájmu o vědu lze nacházet rovněž u členů rodu Dalbergů.

⁶ Zděnek ŠOLLE, *Ke stykům hraběte Bedřicha Všemíra Berchtolda z Uherčic s českými obrozenci*, Studie o rukopisech 18, 1979, s. 145–186.

⁷ Jitka SEDLÁŘOVÁ, *Hugo Franz Salm. Průkopník průmyslové revoluce. Železářský magnát – mecenáš – sběratel – lidumil. 1776–1836*, Kroměříž 2016; Michal KONEČNÝ, *Zámek Rájec nad Svitavou*, Kroměříž 2013, s. 101–107.

⁸ Více k tomu Slavomír BRODESSER – Jan BŘEČKA – Jiří MIKULKA, *K poznání a slávě země. Dějiny Moravského zemského muzea*, Brno 2002.

⁹ J. SEDLÁŘOVÁ, *Hugo Franz Salm*, s. 42.

¹⁰ Tamtéž, s. 9.

¹¹ M. KONEČNÝ, *Zámek Rájec*, s. 104.

Stručné dějiny rodu Dalbergů

První historické zmínky o Komořích z Wormsu, říšských svobodných pánech z Dalbergu pocházejících z Horního Porýní lze vysledovat již ve 13. století. Nejstarší doložené zprávy se týkají nabytí dědičného titulu a úřadu komořího biskupa ve Wormsu v roce 1239. Tento titul se stal součástí rodového jména a později se přidalo též označení odvozené od rodového sídla, hradu Dalbergu, získaného prostřednictvím léna. V roce 1653 byl rod povýšen do stavu říšských svobodných pánů.¹² Dalbergové patřili mezi tzv. Reichsritterschaft (říšské rytířstvo). Jednalo se o specifickou vrstvu šlechty, která byla podřízena přímo a pouze císaři. Během staletí se Dalbergové vypracovali do významných pozic ve státních a církevních službách. Těšili se výjimečnému privilegii, kterým bylo právo přednostního pasování na rytíře při korunovacích císařů a z něho plynoucí titul prvních dědičných rytířů Svaté říše římské národa německého. Podle rodové (v pramenech nedoložené) legendy pochází privilegium z 12. století, kdy jeden z Dalbergů zachránil život císaři Friedrichu I. Barbarossovi při bitvě proti Římu na mostě přes řeku Tiberu, za což mu panovník popisovanou výsadu udělil.¹³

Po obsazení levého břehu Rýna (1797) a rozpadu Svaté říše římské (1806) se rytířstvo a s ním i rod Dalbergů ocitlo v tíživé společenské a materiální situaci. Ztráta privilegií a výsad, mezi něž patřila například možnost získávat úřady, znamenala ohrožení přiměřeného uplatnění.¹⁴

¹² Jana BISOVÁ, *Dalbergové v českých zemích*, Dačický vlastivědný sborník 3, Dačice 2005, s. 25–54, zde s. 25.

¹³ Jednotlivými císaři bylo privilegium potvrzováno až do rozpadu Svaté říše římské. Stvrzení byla psána na pergamenových listech s pečetěmi. Listiny z let 1494–1790 jsou uloženy v Moravském zemském archivu v Brně. Více k tomu například Jana BISOVÁ – Jan MIKEŠ, *Zámek Dačice*, České Budějovice 2012, s. 75.

¹⁴ Více k tomu Kurt ANDERMANN (ed.), *Ritteradel im Alten Reich. Die Kämmerer von Worms genannt von Dalberg*, Darmstadt 2009; William GODSEY, *Nobles and Nation in Central Europe. Free Imperial Knights in the Age of Revolution 1750–1850*, Cambridge 2004; J. BISOVÁ, *Rodinné kořeny*, in: Peter Demeter – Dana Marešová (edd.), *Život a dílo Terezie Dalbergové. Urozená básnířka z dačického zámku*, České Budějovice 2017, s. 8–14.

Pro část rodiny se v roce 1809 stalo řešením dědictví po Karlu Maximilianovi hraběti Ostein (1735–1809), prostřednictvím něhož Dalbergové nabyli panství Dačice na Moravě a Malešov v Čechách. V kontextu české historie je významnou událostí související s rodem vynález kostkového cukru.¹⁵ Cukr ve formě kostek byl poprvé vyráběn v dačické rafinérii, kterou založil Franz Grebner (1791–1851), plnomocník Karla Maxmiliána Dalberga (1792–1859) na dačickém panství.

¹⁵ Kostkový cukr vynalezl v roce 1843 Jacob Christoph Rad (1799–1871), ředitel dačické rafinerie cukru. První pokusy o výrobu cukru v podobě kostek byly provedeny již v roce 1841. Více k tomu Bohumír SMUTNÝ, *Po stopách kostky cukru v Dačicích. O jednom světovém prvenství*, Dačice 1995.

Vzdělanost, věda a úcta k literatuře

Průčelí zámku Roztěž u Kutné Hory, který v minulosti patřil Dalbergům, je zdobeno erby a symboly, jež odkazují k činnostem rodu. Dalbergové nechali zámek dvakrát přestavět. Poprvé v letech 1827–1830 za Karla Maxmiliána a podruhé v letech 1909–1911 za jeho vnuka Karla Heriberta (1849–1920). V průčelí budovy se proto nacházejí alianční erby rodů Dalberg a Sturmfeder (z rodu Sturmfeder pocházela manželka Karla Maxmiliána) a rodů Dalberg a Spiegel (z tohoto rodu pocházela manželka Karla Heriberta). Symboly reprezentující významné činnosti spjaté s rodem Dalbergů odkazují na prvním místě k vědě, dále k hudbě, divadlu, literatuře, církvi, vojenství, hospodářství a lovectví. Věda je zde tedy reprezentována jako součást rodové tradice a historie. Různé symboly vědy (kružítka, dalekohled, globus a další pomůcky a přístroje) používali v rámci své reprezentační strategie i jiní příslušníci šlechty. Například na grafickém listu z roku 1644, který se nachází ve sbírkách dačického zámku, je portrétován Maximilian Willibald hrabě Waldburg-Wolfegg (1604–1667) s atributy různých vědních oborů.¹⁶ Šlechtic shromáždil významnou uměleckou sbírku a intenzivně se zajímal o přírodní vědy, medicínu a alchymii.

Zájem o vědu a badatelskou činnost projevovali Dalbergové už v počátcích rodových dějin, a to v souvislosti s knihovnami a literaturou.¹⁷ Knihy k vědě a k vědeckému poznání neodmyslitelně patří. Jsou prostředkem k zaznamenávání vědeckých objevů a velkých myšlenek. Jejich kánony ustanovují základy mnoha vědních oborů a lze je považovat za symboly vzdělanosti. Po dlouhá staletí měly ke knihám přístup pouze privilegované vrstvy. Dalbergové ke knihám chovali vztah opravdu výjimečný. Z generace na generaci předávaná rodová úcta k literatuře zjevně vrcholí v tzv. *Velké knihovně* dačického zámku, jež čítá na 17.000 svazků ve 21 jazycích. K nim nutno připočítat ještě na 7.000 svazků z tzv. *Malé knihovny* a 6.500 svazků dalbergovské knihovny ze zámku Roztěž uložené v Dačicích jako depozitum. V rodových knihovnách se nacházejí především svazky odborného zaměření.

¹⁶ Státní zámek Dačice, Depozitář porcelán, inv. č. D 1460.

¹⁷ Více J. BISOVÁ, *Zámecká knihovna v Dačicích*, Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny v Praze 14, Praha 1997, s. 131–140.

Maximilian Willibald Waldburg-Wolfegg, v levém dolním rohu vyobrazeny atributy vědy,
zdroj: Státní zámek Dačice

V souvislosti s vědou a knihami stojí v první řadě za zmínku Johann Dalberg (1455–1503), biskup ve Wormsu, kancléř falckého kurfiřta a představitel německého humanismu. V Heidelbergu, kde na tamější univerzitě působil jako kurátor, založil knihovnu „*Palatina*“. Vzhledem ke svým vlastním badatelským zájmům shromažďoval soukromou knihovnu obsahující spisy řecké, latinské a hebrejské.¹⁸ Karl Theodor Dalberg (1744–1817), poslední mohučský arcibiskup a kurfiřt, primas Rýnského spolku, velkovévoda frankfurtský a významný osvícenský myslitel, měl ke knihám obdobně vřelý vztah. Ve své poslední vůli ustanovil, aby jeho osobní knihovna čítající na 5.500 svazků byla rozdělena mezi katolické a evangelické gymnázium v Erfurtu, kde tehdy působil jako místodržící mohučského kurfiřta.¹⁹ Sám publikoval spisy věnující se filosofii, etice a uměnovědám, například *Grundsätze der Aesthetik (Principy estetiky)* z roku 1791 nebo *Von dem Einflusse der Wissenschaften und schönen Künste in Beziehung auf öffentliche Ruhe (O vlivu věd a výtvarného umění ve vztahu k veřejnému pořádku)* z roku 1793.²⁰ Velkovévoda udržoval úzké styky s již zmiňovaným Kašparem Sternbergem. Ve vzájemné korespondenci těchto šlechticů lze dokonce nalézt zmínky o jejich vědeckých zájmech.²¹ Životy obou urozených mužů byly po jistou dobu spojeny s bavorským Řeznem. Kašpar Sternberg zde budoval zámek. Stavbu ale doprovázely finanční potíže. Řešením se pro hraběte stala nabídka Karla Theodora Dalberga, že zámek bude užívat nově vznikající Akademie přírodních věd.²² Prvním prezidentem této akademie se stal právě Kašpar Sternberg.

¹⁸ Tamtéž, s. 133.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Jeden ze dvou bratrů Karla Theodora, Johann Friedrich Hugo Dalberg (1760–1812), byl uznávaným hudebníkem a spisovatelem, který se kromě komponování hudby věnoval i uměnovědám a napsal několik spisů zabývajících se estetikou a muzikologií, například *Untersuchungen über den Ursprung der Harmonie etc. (Výzkumy o původu harmonie atd.)* z roku 1801.

²¹ Jiří MAJER, *Kašpar M. hrabě Sternberg (1761–1838), jeho doba, život a dílo*, in: Jiří Kvaček – Renáta Pátová (edd.), *Kašpar M. hrabě Sternberg. Přírodovědec a zakladatel Národního muzea*, Praha 1998, s. 18.

²² J. MAJER, *Kašpar Šternberk*, Praha 1997, s. 49–50.

Příznačným dokladem pozoruhodného vztahu Dalbergů ke knihám je příběh historika Johna Emmericha Edwarda lorda Acton-Dalberg (1834–1902), jehož předci pocházeli z větve Dalberg-Herrnsheim. John Emmerich byl univerzitním profesorem a politikem, zasedal v parlamentu Spojeného království. Publikoval například spisy *The Rise and Fall of Mexican Empire* (*Vzestup a pád mexického impéria*) v roce 1868, *A Lecture on The Study of History* (*Přednáška o studiu historie*) v roce 1895 a mnoho dalších textů včetně esejí a odborných článků věnujících se politologii. Shromažďoval soukromou knihovnu a kvůli své bibliofilii se zadlužil natolik, že musel prodat zámek Herrnsheim u Wormsu, který jeho předkům patřil po dlouhá staletí.²³

²³ Irene SPILLE, *Schloss Herrnsheim in Worms*, Neuss 1988, s. 4.

Karl Maxmilián Dalberg, zdroj: Státní zámek Dačice

Charlotte Dalberg, zdroj: Státní zámek Dačice

Zámek Dačice zaslíbený vědě

Po krátké nemoci zapříčiněné pravděpodobně zraněním z napoleonských válek zemřel roku 1814 dosavadní majitel dačického panství Friedrich Karl Dalberg (1787–1814). Jeho majetky zdědil mladší bratr Karl Maxmilián, který se se svou manželkou Charlotte rozenou Sturfeder von Oppenweiler (1791–1866) zasloužili o rozkvět panství Dačice. Došlo ke zprůmyslnění a k hospodářskému rozvoji celé oblasti. Tehdy barokní zámek na tzv. Horním náměstí v Dačicích získal klasicistní tvář. Úpravy zámku jsou zaznamenány již v roce 1818, generální přestavba ale proběhla podle návrhu architekta Karla Schlepse (1802–1840) až mezi lety 1832–1833.²⁴ Zámek byl modernizován v honosné reprezentační sídlo a stal se „novou“ hlavní rezidencí Dalbergů, kde jednotliví příslušníci rodu postupně shromažďovali své umělecké, přírodovědné či jiné sbírky a rodový knihovní fond. Karl Maxmilián se zasloužil o přestavbu barokní zahrady přiléhající k zámku, která se proměnila podle návrhu architekta Michaela Riedla (1764–1852) v anglický park. Do prací při jeho budování se podle dochované korespondence Dalbergů aktivně zapojila i Karlova manželka Charlotte.²⁵ Na správu parku nejdříve dohlížel Johann Flieder (zemřel 1841). Po jeho smrti se panským zahradníkem stal Maxmilián Frey (1804–1886), který se v Dačicích věnoval také zámeckému zahradnictví. Pod jeho vedením se zdařilo vypěstovat odolné ovocné stromy. Frey se věnoval i šlechtitelství květin a připravil katalogy výpěstků. Některé z rostlin nesly jméno členů rodiny Dalbergů, například vyšlechtěné jiřiny nazvané *Caroline Baronesse de Dalberg* nebo primule pojmenované *Kunigunde Baronesse von Dalberg* a *Karl Freiherr von Dalberg*.²⁶

²⁴ Více k tomu J. BISOVÁ, *Státní zámek v Dačicích. Průvodce stavebním vývojem zámku a jeho současný stav*, Dačický vlastivědný sborník 1, Dačice 2001, s. 15–32.

²⁵ Zmínka o Charlottině zapojení při práci v parku je uvedena v dopise Karla Maxmiliána; MZA Brno, G 399 RA Dalbergů, inv. č. 85, kart. 23, Marie Anna Dalbergová, dopis od syna Karla Maxmiliána, s. l. 30. března 1819; J. BISOVÁ, *Von Aschaffenburg nach Datschitz. Die Korrespondenz Maria Annas von Dalberg mit ihren Söhnen Friedrich und Carl (1807–1828) als Zeugnis epochalen Wandels*, Aschaffenburg 2016, 568.

²⁶ Jan BISTRICKÝ, *Dačický panský zahradník Max Frey*, Dačický vlastivědný sborník 3, s. 68–70.

Štítek s monogramem Charlotte Dalberg Sturmfeder na víku sbírkové krabice s kresbami,
zdroj: Státní zámek Dačice

Dalším odborníkem ve službách rodu byl lesmistr Vincenc Hlava (1782–1849). Za pomoci Karla Dalberga založil v roce 1821 první soukromou lesnickou školu na Moravě.²⁷ Charlotte i Karl Dalbergovi měli velmi kladný vztah k přírodě a k přírodním vědám, což dokládají dva Charlottiny rukopisné sešity rostlin²⁸ a ptactva,²⁹ které věnovala svému jedinému synovi Friedrichu Ferdinandovi (1822–1908). V jednom ze seznamů se nachází vpisek:

„Das Verzeichniß ist von meiner verstorbenen Mutter Caroline Reichsfreifrau von Dalberg geb[oren] Freyin von Sturmfeder eigenhändig geschrieben. Fr[iedrich] v[on] Dalberg.“³⁰

(Seznam vlastnoručně napsala moje zemřelá matka Caroline, říšská svobodná paní z Dalbergu, rozená [svobodná] paní Sturmfeder. Fr[iedrich] Dalberg.)

Oba spisy jsou uloženy v knihovně dačického zámku. Názvy jednotlivých druhů rostlin i ptactva uvedla Charlotte v sešitech vždy latinsky, francouzsky a německy. Kromě vědecké činnosti bylo šlechtičně blízké výtvarné umění. Sama se malbě a kresbě věnovala. Pravděpodobně právě ona vytvořila několik nesignovaných studií rostlin umístěných ve sbírkové krabici potažené kůží, na jejímž víku se uprostřed nachází mosazný štítek s rytým monogramem **CDS**, tedy *Charlotte [Caroline] Dalberg Sturmfeder*, s korunkou reprezentující titul svobodných pánů.³¹ Zmíněným kresbám rozhodně nelze upírat estetickou hodnotu, přesto vzhledem k detailnosti kreseb je možné, že motivem k jejich vytvoření bylo vědecké poznání.

²⁷ Gustav NOVOTNÝ, *Lesník. Příklad Vincence Hlavy*, in: Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř (edd.), *Člověk na Moravě 19. století*, Brno 2008, s. 237–255.

²⁸ Charlotte DALBERG, *Namensverzeichnis der jenigen Pflanzen die wir in Oppenweiler, Ischl und Salzburg in den Jahren 1832 und 1835 kennen lernten (Seznam názvů rostlin, které jsme poznali v Oppenweilleru, Ischlu a Salzburgu v roce 1832 a 1835)*, s. I. 1835 (sign. 11849/I).

²⁹ Ch. DALBERG, *Namensverzeichnis aller Vögel Deutschlands (Seznam názvů veškerého ptactva v Německu)*, s. I. s. d. (sign. 11962/I).

³⁰ Tamtéž.

³¹ Státní zámek Dačice, Velká knihovna, inv. č. D 15335.

Kresba šeríku vytvořená zřejmě Charlotte Dalberg,
zdroj: Státní zámek Dačice, inv. č. D 1190

Friedrich Ferdinand Dalberg a jeho vědecké zájmy

Charlottin a Karlův syn Friedrich Ferdinand byl svými rodiči vychováván k zájmu o biologii i botaniku. Sám Friedrich tvořil herbáře.³² Ve dvou z nich se kromě rostlin a jejich určení nacházejí vpisky s datem a místem nalezení příslušné rostliny. Mnoho exemplářů rostlin pochází z Dačic. Některé z nich dostal Friedrich darem, například v říjnu roku 1874 macešku od dcery Sophie (1861–1937).³³ Herbáře zřejmě pro šlechtice nebyly jen prostředkem vědeckého poznání. Lze na ně pohlížet jako na tzv. ego-dokumenty, které v tomto případě sehrávaly úlohu vzpomínkového média.³⁴

Friedrich se zabýval i motýly. V dačickém zámku se dochovalo na dvacet kazet s různými druhy motýlů včetně exotických exemplářů. Věnoval se mineralogii, o níž jevil zájem už v dětství pod vlivem zmiňovaného Vincence Hlavy a později znalostí z tohoto oboru rozšiřoval při studiích na univerzitě ve Würzburgu.³⁵ Shromáždil soubor minerálů a zkamenělin, který v dnešní době čítá na 800 sbírkových kusů,³⁶ z nichž některé pocházejí dokonce z Brazílie.³⁷ Friedrichovi je darovala jeho teta z matčiny strany Franziska Sturmfeder von Oppenweiler (1792–1874), jež působila jako dvorní dáma brazilské císařovny.³⁸ Součástí souboru jsou vzorky,

³² MZA Brno, G 399 RA Dalbergů, inv. č. 152, kart. 42, Friedrich Ferdinand Dalberg, herbáře.

³³ Tamtéž.

³⁴ K ego-dokumentům obecně například Winfried SCHULZE, *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996.

³⁵ J. BISOVÁ – J. MIKEŠ, *Zámek Dačice*, s. 44; zmínka o mineralogické sbírce, kterou shromažďoval Vincenc Hlava, viz Christian Ritter d' ELVERT, *Geschichte der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, mit Rücksicht auf die bezüglichlichen Cultur-Verhältnisse Mährens und Österr. Schlesiens*, Brünn 1870, s. 234.

³⁶ Mineralogickou činností Friedricha Ferdinanda Dalberga se podrobněji zabývala Jana Bisová. Tímto jí děkuji za poskytnutí nepublikovaných podkladů k tématu.

³⁷ Provenience a jména osob, od kterých Friedrich exempláře dostal darem, nebo je od nich koupil, jsou určeny podle mineralogického seznamu, jenž šlechtic sám vlastnoručně sepsal. Státní zámek Dačice, Velká knihovna, inv. č. b. č.

³⁸ J. BISOVÁ – J. MIKEŠ, *Zámek Dačice*, s. 32.

Friedrich Ferdinand Dalberg: zdroj Státní zámek Dačice

kteřé Friedrichovi věnovaly tři z jeho osmi dětí – Ludwiga (1847–1918), Karl Heribert a Helena (1857–1924). Ve sbírce lze nalézt exempláře darované od majitele telčského panství Leopolda Felixe hraběte Podstatzky-Lichtenstein (1840–1902), od Vincence Hlavy a od dalšího lesmistra působícího ve službách Dalbergů Maxmiliána Stögera (1847–1918). Sbířka obsahuje vzorky od profesora mineralogie a chemie Ludwiga Rumpfa (1793–1862), s nímž se Friedrich seznámil v rámci studia ve Würzburgu, a od Karla Pollhammera, který působil jako správce důlních revírů (perkmistr) v solných dolech v hornorakouském Hallstattu.

Mnoho vzorků pochází z oblasti Kutnohorska. Součástí souboru je totiž bývalá sbířka Augusta Dörella (1766–1842), lékaře z Kutné Hory. Friedrich tuto sbířku nabył koupí. Původní Dörellův soubor obsahuje exempláře nejen z Kutnohorska, ale i z dalších míst: Bílina a Cínovec na Teplicku, Hajany u Brna, Hořovice, Jáchymov, Příbram, Ratibořice, Banská Štiavnica a Košice na Slovensku nebo slovinské městečko Idrija. Provenience ostatních exemplářů je ovlivněna Friedrichovými cestami a místy, kde žili jeho příbuzní, zaměstnanci a přátelé, kteří mu vzorky věnovali. Někteří z nich mu darovali exempláře přivezené z vlastních cest. Místa, z nichž vzorky pocházejí, jsou následující: Aschaffenburg (například dary od profesora Rumpfa, navíc zde sídlila správa Friedrichova majetku v Německu), Bad Kreuznach v Porýní-Falci (dary od lesmistra Hlavy),³⁹ Hallstatt (odsud pochází sbířka solí od Karla Pollhammera), Neisthal u Merana v Tyrolsku (dary od dcery Heleny),⁴⁰ Thurn v Bavorsku (zde žila dcera Ludwiga), Tišnov u Brna (odsud pocházela Friedrichova manželka), Würzburg v Bavorsku (zde Friedrich studoval a žila zde jeho teta Louisa hraběnka Spaur),⁴¹ Wallhausen v Porýní-Falci (zde Dalbergové vlastnili statky)⁴² a mnoho dalších. Sbířka obsahuje vzorky z Dačic. Někteřé z nich

³⁹ Vincenc Hlava zpracovával ve Wallhausenu (poblíž Bad Kreuznach) hospodářský plán pro lesy Dalbergů.

⁴⁰ Většina darů od dcery Heleny pochází z Tyrolska. Helena Friedrichovi ze všech jeho dětí věnovala nejvíce exemplářů.

⁴¹ Marie Louisa hraběnka Spaur zu Flavon und Valeur rozená Dalberg (1790–1863), sestra Friedrichova otce.

⁴² Dary z tohoto místa pocházejí například od Friedrichova staršího syna Karla Heriberta.

jsou označeny jako dar od lesmistra Stögera. Za zmínku jistě stojí i způsoby uložení Friedrichových mineralogických sbírek. Kromě vitrín se v mobilárních fondech dačického zámku nacházejí různé kazety se vzorky hornin. Mezi nimi nalezneme i kazetu, ve které jsou kromě nerostů uschovány vzorky dřevin a semen opatřené detailním popisem a vysvětlivkami.⁴³

Friedrich měl blízko ke společenským vědám, k politologii (byl poslancem panské sněmovny),⁴⁴ genealogii a historii. V Moravském zemském archivu v Brně se mimo jiné dochovala přednáška o Kryštofu Kolumbovi, kterou v roce 1892 sepsal pro spolek katolických dělníků ve Vídni u příležitosti 400. výročí objevení Ameriky. Podle sešitu plného poznámek a přípisů k hlavnímu textu je patrné, že Friedrich se na přednášku pečlivě připravoval a několikrát ji přepisoval. Svě pojednání koncipoval jako zevrubný popis okolností objevení Ameriky a životního příběhu Kryštofa Kolumba.⁴⁵

Friedrich byl členem Zoologicko-botanické společnosti ve Vídni. Intenzivně se zabýval ornitologií. Dopisoval si s významným ornitologem Viktorem rytířem Tschusi zu Schmidhoffenem (1847–1924), jenž působil jako prezident Výboru pro ornitologické pozorovací stanice Rakouska-Uherska, byl rovněž členem Zoologicko-botanické společnosti ve Vídni, dále Německé ornitologické společnosti a Americké ornitologické unie. Viktor Tschusi publikoval mnoho ornitologických studií a shromáždil sbírku čítající na 10.000 kusů vycpaných ptáků (!), která je v dnešní době uložena ve vídeňském Přírodovědném muzeu a v muzeích v Mnichově a Salzburku.⁴⁶ V dochované korespondenci si šlechtici předávali získané poznatky o pozorování ptáků, o určování jejich druhů nebo o preparaci zvířat. Dopisovali si také o činnosti a organizaci vídeňské Zoologicko-botanické společnosti.⁴⁷

⁴³ Státní zámek Dačice, Depozitář porcelán, inv. č. D 14186.

⁴⁴ V roce 1852 se Friedrich Ferdinand stal c. k. rakouským komořím, v roce 1881 byl císařem jmenován doživotním a posléze v roce 1907 dědičným členem panské sněmovny. Po smrti Friedricha Ferdinanda se poslancem panské sněmovny stal jeho prvorozený syn Karl Heribert.

⁴⁵ MZA Brno, G 399 RA Dalbergů, inv. č. 158, kart. 43, Friedrich Ferdinand Dalberg, přednáška o Kryštofu Kolumbovi z roku 1892 pro spolek katolických dělníků ve Vídni.

⁴⁶ SINE AUTHOR, *Notes and News*, *The Auk: Ornithological Advances* 43, 1926, s. 137–142.

⁴⁷ MZA Brno, G 399 RA Dalbergů, inv. č. 153, kart. 43, Friedrich Ferdinand Dalberg, dopisy od Viktora Tschusi zu Schmidhoffena.

1906. dvířecí kabinet

Část ornitologické sbírky Friedricha Ferdinanda Dalberga v interiéru,
zdroj: Státní zámek Dačice, 1906, inv. č. b. č.

Friedrich přes Viktora Tschusiho jakožto prezidenta Výboru pro ornitologické pozorovací stanice Rakouska-Uherska dojednal zřízení ornitologické stanice v Dačicích. K jejímu založení se dochovaly instrukce, podle kterých mělo pozorování ptactva probíhat. Instrukce obsahují i vzor určující podobu zápisu jednotlivých pozorování. Vydal je sám Viktor Tschusi.⁴⁸

Friedrich Dalberg uveřejňoval své poznatky v odborných časopisech. Na zámku v Dačicích jsou uschovány separáty jeho ornitologických článků,⁴⁹ které se řadí mezi nejstarší záznamy o ptactvu jihozápadní části Českomoravské vrchoviny a pro ornitology jsou důležité i v dnešní době, jelikož nabízejí srovnání se současnou situací.⁵⁰ Nejvýznačnějším Friedrichovým vědeckým počinem je jeho ornitologická sbírka, která patří mezi nejucelenější historické soubory vycpanin na území českých zemí. Původně sbírka čítala úctyhodných 1031 preparátů 433 různých druhů ptactva.⁵¹ Do dnešní doby se dochovala přibližně polovina. Exponáty nechával Friedrich preparovat u odborníků Eduarda Hodka (1827–1911) a jeho synů nebo u Johanna Dorfingera ve Vídni. Některé vycpaniny nabyly koupí či výměnou. Friedrichův mladší syn Friedrich Egbert (1863–1914) věnoval po otcově smrti ornitologickou sbírku jihlavskému muzeu, kde je uložena dodnes.

Zájem Friedricha Ferdinanda o různé vědní obory se odráží v knihovním fondu zámku Dačice. Kromě separátů ornitologicky zaměřených článků, které Friedrich sám napsal, se zde nachází přes sto titulů o ornitologii, na sto titulů o zoologii, stejně tak o botanice či na třicet titulů o mineralogii. Sbírkou zámku navíc tvoří mnoho grafických listů zaměřených obecně na faunu či konkrétněji pouze na ptactvo, z nichž některé jsou opatřeny příslušným pojmenováním a popisem zvířete.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ Friedrich Ferdinand DALBERG, *Die Wachholderdrossel als Standovogel in Mähren (Drozd kvíčala jako stálý druh ptactva na Moravě)*, Wien 1874 (sign. 13516/I); TÝŽ, *Beiträge zur ornitologischen Fauna Mährens (Příspěvky k ornitologické fauně Moravy)*, Wien 1875 (sign. 13517/I). Oba články byly publikovány v časopise *Verhandlungen der k. k. zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien*.

⁵⁰ Klára BEZDĚČKOVÁ, *Dalbergova ornitologická sbírka*, Muzeum factum. Čtvrtletník Muzea Vysočiny 4, Jihlava 2014, s. 8.

⁵¹ Hans CANON, *Katalog der „Dalberg'schen“ Vogelsammlung*, Iglau 1923.

Album s kresbami dětí Friedricha Ferdinanda Dalberga, zdroj: Státní zámek Dačice

Kresba od jednoho z dětí Friedricha Ferdinanda Dalberga, zdroj: Státní zámek Dačice, inv. č. D 957.

V roce 1846 si Friedrich Ferdinand vzal za manželku Kunigundu rozenou Vittinghoff-Schell zu Schellenberg (1827–1892), se kterou zplodil šest dcer a dva syny. Své děti Friedrich zjevně vedl k zájmu o různé vědní disciplíny. Ve sbírkách dačického zámku se nachází album s kresbami od jeho dětí,⁵² v němž nalezneme několik velmi detailních studií motýlů nebo rostlin. Tvorba těchto studií byla pravděpodobně motivována zájmem o přírodu a přírodní vědy. Učitelem kreslení dětí Friedricha Ferdinanda byl Ignác Dullinger (1803–1878), který po jistou dobu působil v císařské rodině. Do Dačic ho povolal již Karl Maxmilián, aby kresbě a malbě vyučoval Friedricha.⁵³ Děti ze šlechtického prostředí byly vedeny ke studiu přírodních i společenských věd, ale též jazyků, umění, učily se hře na klavír, zpěvu a obdobným dovednostem. Friedrichovým synům i dcerám se dostalo kvalitního vzdělání, které zajišťovali sami rodiče a soukromí vychovatelé, učitelé nebo guvernanky.⁵⁴ Knihovna dačického zámku obsahuje množství různých odborných publikací i učebnic, z nichž několik desítek si Friedrichovy děti označily jmény. Například dcera Helena své jméno vepsala do knihy Karla Brauna *Ueber Kosmogonie vom Standpunkt christlicher Wissenschaft (Kosmogonie z hlediska křesťanské vědy)* z roku 1905, kterou dostala od svého otce v roce 1908.⁵⁵ Pořizovala si knihy o ornitologii, k čemuž ji mohl inspirovat opět její otec.⁵⁶ Mezi Heleninými knihami nalezneme i cestopis, který napsal její bratr Friedrich Egbert. Jiný výtisk tohoto cestopisu svým jménem označila například i nejmladší Friedrichova dcera Terezie (1866–1893).⁵⁷

⁵² Státní zámek Dačice, Velká knihovna, inv. č. D 943. Některé kresby jsou podepsány.

⁵³ J. MIKEŠ, *Zapomenuté poklady. Výtvarné umění na Dačicku v 17.–19. století*, Dačice 2013. s. 26.

⁵⁴ V rodině působili například zmiňovaný malíř Ignác Dullinger, vychovatel Jano Hedvábný nebo učitelka angličtiny slečna Morganová. V rodinné korespondenci Dalbergů lze nalézt zmínky o dalších osobnostech podílejících se na výchově dětí Friedricha Ferdinanda Dalberga, například o slečně Hortensii, Anně, Fanny a dalších.

⁵⁵ Karl BRAUN, *Ueber Kosmogonie vom Standpunkt christlicher Wissenschaft: nebst einer Theorie der Sonne und einigen darauf bezüglichen Philosophischen Betrachtungen (Kosmogonie z hlediska křesťanské vědy společně s teorií Slunce a některými s tím spojenými filosofickými úvahami)*, Münster 1905 (sign. 3401/II).

⁵⁶ D. MAREŠOVÁ, *V zajetí knih*, in: P. Demeter – D. Marešová (edd.), *Život a dílo Terezie Dalbergové*, s. 49–56, zde. s. 55.

⁵⁷ Tamtéž, s. 52.

Helene Dalberg, zdroj: Státní zámek Dačice

Přestože byl Friedrich Egbert druhorozeným synem Friedricha Ferdinanda, zdědil velkostatek a rodovou rezidenci Dačice právě on. Jeho bratr, prvorozený syn Karl Heribert, zvolil za své sídlo zámek Roztěž. Záhy po otcově smrti počal Friedrich Egbert dačický zámek renovovat a v roce 1909 nechal podle návrhu architekta Hanse Prutschera (1873–1959) vybudovat pozdně secesní knihovnu pro umístění 17.000 svazků knih. Regály knihovny zdobí vyřezávané portréty, které odkazují mimo jiné k Friedrichovým zájmům a zálibám. Vedle portrétu tehdejšího starosty Vídně Karla Luegera, císaře Františka Josefa I. a papeže Pia X. zde nalezneme podobizny Thomase Alvy Edisona a Ferdinanda hraběte Zeppelina, které reprezentují Friedrichův zájem o vědu a o tehdy nové technologie. Portrét Edmunda Pearyho odkazuje k zálibě v cestování. Friedrich Egbert navštívil Norsko, kam ho zavedla jeho lovecká vášeň. Podnikl zbožnou pouť do Egypta a Palestiny, o které dokonce napsal obsáhlý cestopis nazvaný jednoduše *Palästina* (1892).⁵⁸ S cestovatelstvím souvisí etnografie, o níž se Friedrich Egbert rovněž zajímal.⁵⁹ V řezbě knihovních regálů na tento obor upomíná podobizna eskymáka a indiána. Za zmínku pak určitě stojí Friedrichovy jen z části dochované sbírky různých suvenýrů a kuriozit, jako byly například figurky jihoamerických domorodců,⁶⁰ panenky ve folklórních krojích,⁶¹ fez,⁶² sekyrka z oblasti Balkánu,⁶³ kozácké nagajky (bičíky)⁶⁴ nebo pláštěnka s čamarovým zapínáním z oblasti střední Evropy.⁶⁵ Kromě předmětů souvisejících s folklórem a etnografií shromáždil Friedrich sbírku exlibris čítající na 800 kusů.⁶⁶

⁵⁸ Friedrich DALBERG, *Palästina*, Würzburg–Wien 1892 (sign. 373/I).

⁵⁹ Pro srovnání stojí za zmínku, že etnografií se zabýval například i Leopold I. hrabě Berchtold z Uherčic (1759–1809), nevlastní bratr zmiňovaného lékaře Bedřicha Všemíra Berchtolda. Stejně jako Friedrich Egbert Dalberg i hrabě Leopold cestoval.

⁶⁰ Státní zámek Dačice, Velká knihovna, inv. č. D 596, inv. č. D 597, inv. č. D 598, inv. č. D 599, inv. č. D 600, inv. č. D 601.

⁶¹ Tamtéž, Společenský pokoj, inv. č. D 13913, inv. č. D 13914, inv. č. D 13915, inv. č. D 13916, inv. č. D 13917, inv. č. D 13924, inv. č. D 13925.

⁶² Tamtéž, inv. č. D 13322.

⁶³ Tamtéž, Depozitář porcelán, inv. č. D 13532.

⁶⁴ Tamtéž, inv. č. D 13348, inv. č. D 13349.

⁶⁵ Tamtéž, Lovecká chodba, inv. č. D 15311.

⁶⁶ Exlibris je značkou majitele knihy, která povětšinou obsahuje nápis „exlibris“, jméno dotyčné osoby, případně erb doplněný o různé výtvarné motivy. Exlibris ze sbírky Friedricha Egberta jsou uloženy ve Velké knihovně dačického zámku.

Eskymák v řezbě knihovní skříně na zámku Dačice,
zdroj: Státní zámek Dačice

Odkazy k zájmům Friedricha Egberta o vědu, sběratelství, ale i o cestování lze zaznamenat v dochovaném pozůstalostním inventáři zámku Dačice z roku 1914, kde je v místnosti nazvané *Archiv* zmíněn model parního stroje a v prostorách *Šatny zemřelého pana barona* je uveden mikroskop. V *Knihovně* se nacházelo úctyhodné množství různých krojovaných panenek (68 kusů) a vyřezávaných figurek nebo model švýcarského domu.⁶⁷ Do dnešní doby se ale dochovalo jen několik panenek. Na druhou stranu lze v dačickém zámku obdivovat stovky grafických listů s cestovatelskými, etnografickými a folklórními motivy, například grafiky zachycující folklórní kroje, a to i z území Čech. Nechybí jejich popisy v podobě zařazení do příslušné oblasti (například Plzeňsko). V zámecké knihovně jsou etnografii a cestovatelství opět věnovány stovky svazků opatřených osobním razítkem Friedricha Egberta.⁶⁸ Dačická knihovna prozrazuje, že Friedrich měl blízko k politologii a zajímal se i o výtvarné umění.

⁶⁷ MZA Brno, C 14 Odhady moravských panství, kn. 471, inventář zámku Dačice 1914. Za poskytnutí náhledu do zpracovaných archiválií děkuji Renatě Mikešové.

⁶⁸ V roce 1904 se Friedrich oženil s Karolinou z rytířského rodu Raabů (1874–1935). Manželé měli dva syny – Josepha (1906–1929) a Johannese (1909–1940), s jehož smrtí rod vymřel po meči. Bratři ve vědecké práci svých předků již nepokračovali.

Friedrich Egbert Dalberg s manželkou Karolinou, zdroj: Státní zámek Dačice

Závěr

Vzdělání, kterého se dostávalo příslušníkům urozené společnosti, formovalo pohled na svět šlechtických dětí a rozvíjelo jejich schopnosti a dovednosti. Vychovatelé, učitelé a další panští zaměstnanci nebo přímo rodiče v malých šlechticích a šlechticích probouzeli touhu poznávat a objevovat. Urozená společnost měla možnost své vědecké zájmy rozvíjet v rodových knihovnách. Kromě nich shromažďovali šlechtici vědecké sbírky různého charakteru. V nejednom případě se tyto soubory staly základem muzeálních sbírek, tak jako tomu bylo u Kašpara Maria Sternberga a Antonína Kolowrat-Liebsteinského, kteří své rozsáhlé sbírky věnovali Vlasteneckému muzeu v Praze. Friedrich Egbert Dalberg daroval ornitologickou sbírku svého otce muzeu v Jihlavě.

Vědecká činnost Dalbergů byla stejně jako u jiných rodů (například u zmíněných Buquoy a Salm-Reifferscheidt, ale též u Czerninů z Chudenic, Schwarzenbergů aj.) motivována snahou získat poznatky, které by mohly napomoci k efektivnější správě jejich majetku. Proto studovali na univerzitách, zvali na svá panství různé odborníky a vědecké pracovníky a udržovali s nimi kontakt. Někteří členové rodu přispěli k rozvoji dané vědní disciplíny. V oboru ornitologie shromáždil Friedrich Ferdinand Dalberg poznatky, které jsou relevantní i pro současnou vědeckou činnost. Sbírka nerostů a hornin je pak výsledkem jeho intenzivního zájmu o mineralogii, jíž se podle rozsahu souboru a dochovaných archiválií systematicky a s pečlivostí zabýval. V nejednom případě si šlechtici mezi sebou získané poznatky předávali, ať už v rámci činnosti vědeckých spolků, kterými byli často členy, nebo v osobní korespondenci, tak jako Friedrich Dalberg a Viktor Tschusi zu Schmidhoffen. Mnozí šlechtici (například Karl Theodor Dalberg a jiní výše zmínění) dokonce stáli u založení vědeckých institucí a podporovali jejich chod, což jen potvrzuje, nakolik si urozená společnost uvědomovala důležitost rozvoje lidského poznání.

Detail sbírkové kazety se vzorky semen, dřevin a hornin

KATALOG

Poznámka autora

Katalog k tématu vědecké činnosti šlechty zahrnuje vybrané předměty, které se objevily na výstavě Ušlechtilá posedlost pořádané na Státním zámku Dačice v roce 2016. Výběr exponátů odráží badatelské zájmy Dalbergů. Nabízí paletu rozličných předmětů vztahujících se k vědě, které se po tomto rodu dochovaly především ve sbírkách zámku Dačice. Pro srovnání předkládá katalog i exponáty dochované na sídlech jiných šlechtických rodů v Čechách a na Moravě (zejména v regionu jižních Čech a jihozápadní Moravy). Jedná se o předměty hodnotné svým umělecko-řemeslným zpracováním (dekorativní papírové krabičky na úschovu minerálů) nebo kulturně-historickým kontextem (model vodního čerpadla s erbem rodu Czerninů) apod.

Model armilární sféry

NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,
Státní zámek Dačice, inv. č. D 13730,
Evropa, 19. století, dřevo, papír,
výška 33 cm,
přístroj pro měření polohy hvězd a planet na obloze

Globus hvězdne oblohy

NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,
Státní zámek Dačice, inv. č. D 13726,
Viedeň, 1839, dřevo, sádra, mosaz, papír,
výška 47 cm, Ø 21 cm

Autorem tištěné mapy hvězdne oblohy byl původem italsko-švýcarský umělec Tranquillo Mollo (1767–1837) působící ve Vídni.

Hvězdářský dalekohled

NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,
Státní hrad a zámek Jindřichův Hradec, původ Klášterec, Sychrov, Blatná, inv. č. JH 5508,
Vídeň, začátek 19. století, mosaz, sklo,
délka 91 cm,
firma Plöfsl

Mikroskop

NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,
Státní zámek Dačice, inv. č. D 13721,
Evropa, 19. století, mosaz,
výška 18 cm, šířka 8 cm

Bližšie neurčený mikroskop je zmíněn například v pozůstalostním inventáři Friedricha Egberta Dalberga.

Model vodního čerpadla

NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,
Státní hrad a zámek Jindřichův Hradec, inv. č. JH 3031,
Střední Evropa (snad české země), 18. století, dřevo,
výška 127 cm, délka 170 cm

Vědecké modely nabízejí možnost názorné demonstrace. Model vodního čerpadla z 18. století zdobený erbem rodu Czerninů mohl sloužit k prověření konstrukce a technologie čerpadla nebo jako učební pomůcka šlechtickým dětem.

Kazeta se vzorky semen, dřevin a hornin

NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,
Státní zámek Dačice, inv. č. D 14186,
Evropa, 19. století, dřevo, kov,
výška 19 cm, šířka 57 cm, délka 36 cm,
z mineralogické sbírky Friedricha Ferdinanda Dalberga

Kazeta se vzorky nerostů

NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,
Státní zámek Dačice, inv. č. D 14412,
Evropa, 19. století, dřevo, kov,
výška 5cm, šířka 57 cm, délka 38 cm,
z mineralogické sbírky Friedricha Ferdinanda Dalberga

Krabička s minerály

NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,
 Státní zámek Jaroměřice nad Rokytnou, původ Plaveč, inv. č. JR 12291,
 Evropa, polovina 19. století, papír,
 výška 2,5 cm, šířka 18,5 cm, délka 12 cm

Krabička s minerály

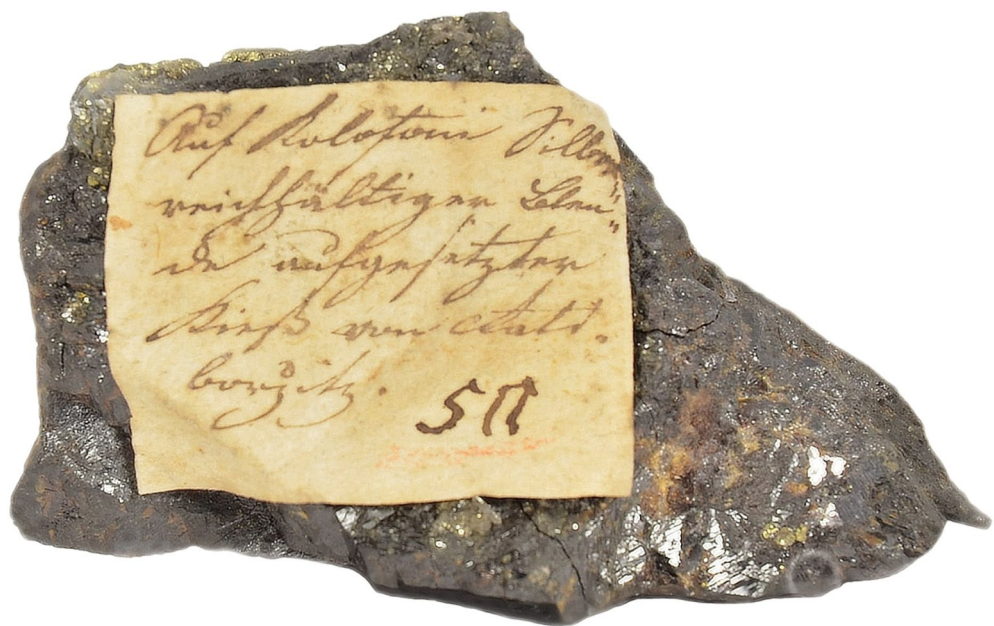
Existují různé možnosti uložení vzorků mineralogických sbírek. Zajímavým způsobem uschování je papírová krabička s nalepenou rytinou na víku. Krabička pochází ze zámku Plaveč poblíž Znojma, který od roku 1743 do roku 1945 vlastnil šlechtický rod Widmannů.

Monokrystal rutilu na podstavci s popiskem

NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,
Státní zámek Dačice, inv. č. D 14511,
Tyrolsko,

výška 3 cm, šířka 2 cm,
z mineralogické sbírky Friedricha Ferdinanda Dalberga

Malachit s azuritem a popiskem

NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,
Státní zámek Dačice, inv. č. D 14913,
Tyrolsko,
výška 3 cm, šířka 4 cm,
z mineralogické sbírky Friedricha Ferdinanda Dalberga

Fotografie skupiny lidí hledající minerály

NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,

Státní zámek Jaroměřice nad Rokytnou, původ Budkov, inv. č. JR 15873a133

1927, fotografický papír

Fotografie pochází ze zámku Budkov poblíž Moravských Budějovic, který mezi lety 1908 až 1945 vlastnil šlechtický rod Salm-Reifferscheidt.

Grafický list hmyzu

NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,
Státní zámek Dačice, inv. č. D 2718,
Evropa, 1. polovina 19. století, grafika,
výška 56 cm, šířka 42 cm,
vyobrazení hmyzu vyskytujícího se na území Brazílie

Kazeta s exotickými motýly

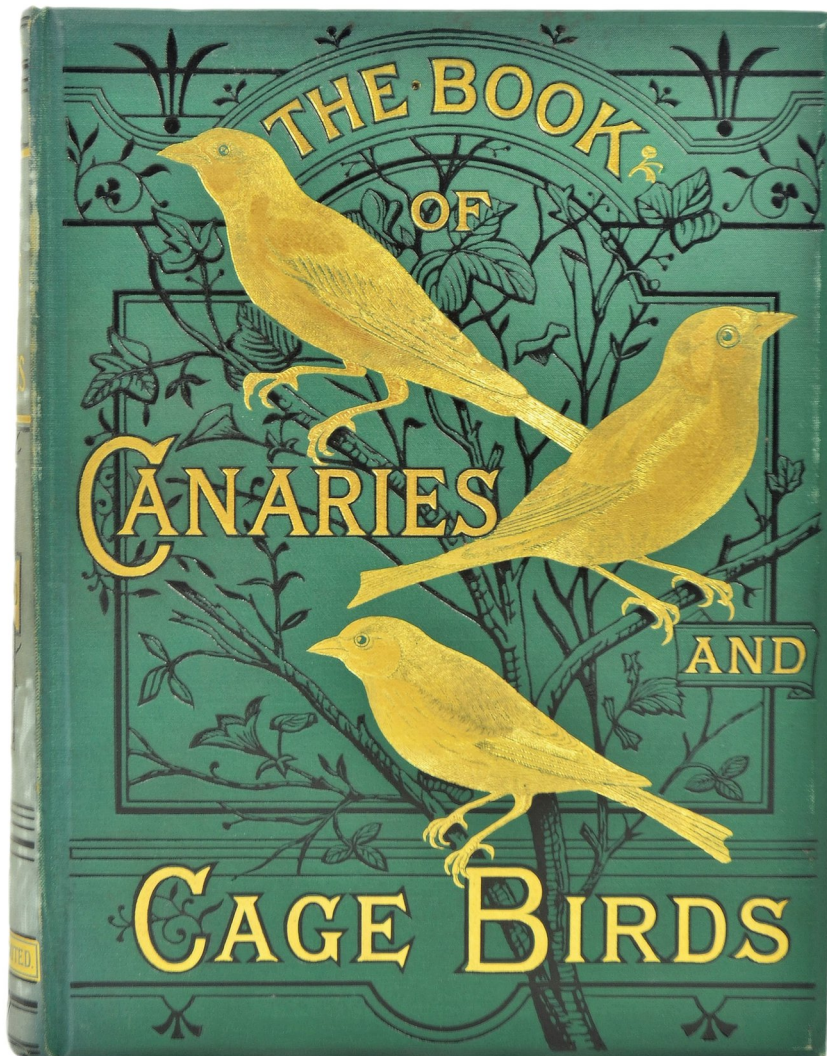
NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,
Státní zámek Dačice, inv. č. D 14176,
původ kazety Čechy, 2. polovina 19. století, dřevo, sklo, kov,
výška 8 cm, šířka 48 cm, délka 33 cm,
ze sbírky motýlů Friedricha Ferdinanda Dalberga

Fritz RÜHL,
Die palaearktischen Grossschmetterlinge
(Palearktičtí velcí motýli),
Lipsko 1892,
NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,
Státní zámek Dačice, sign. 5087/II.

Josef KLIMENT,
Čeští brouci. Dílo o broucích Čech, Moravy a Slezska,
Německý Brod 1899,
NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,
Státní zámek Dačice, sign. 3690/l.,
jedna z 66 českých knih v zámecké knihovně v Dačicích

W. A. BLAKSTON – W. SWAYSLAND – A. F. WIENER,
The illustrated book of Canaries and Cage-Birds
(Ilustrovaná kniha o kanárcích a ptácích chovaných v klecích),
Londýn 1878,
NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,
Státní zámek Dačice, sign. 4711/I.

Friedrich Egbert DALBERG,
Palästina,
Würzburg–Wien 1892,
NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,
Státní zámek Dačice, sign. 373/I.

Figurka kreolské ženy

NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,
Státní zámek Dačice, inv. č. D 600,
Mexiko, začátek 20. století, dřevo, textil,
výška 20 cm,
ze sbírky suvenýrů a kuriozit Friedricha Egberta Dalberga,
W. G. Walz Company

Figurka v lidovém kroji

NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,
Státní zámek Dačice, inv. č. D 13924,
Evropa, začátek 20. století, sádra, textil,
výška 21 cm,
ze sbírky suvenýrů a kuriozit Friedricha Egberta Dalberga

Fez

NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,
Státní zámek Dačice, inv. č. D 13322,
zřejmě Orient, 19. století, stříbrná a zlatá niť, plst,
výška 11 cm, Ø 18 cm

Fez pravděpodobně pochází ze souboru suvenýrů a kuriozit Friedricha Egberta Dalberga. Přítomnost předmětu ve sbírkách zámku Dačice ale může souviset s pronikáním mimoevropských vlivů (v tomto případě orientálií) na šlechtická sídla českých zemí.

Sekyrka z Balkánu

NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,
Státní zámek Dačice, inv. č. D 13532,
Balkán, 19. století, železo, mosaz, dřevo,
délka 88 cm,
pravděpodobně ze sbírky suvenýrů a kuriozit Friedricha Egberta Dalberga

Litografie s motivem lidových krojů z Plzeňska

NPÚ ÚPS v Českých Budějovicích,
Státní zámek Dačice, inv. č. D 7023,
Čechy, konec 19. století, litografie,
výška 33 cm, šířka 26 cm

Litografie je součástí souboru folklórních obrazů vytvořených podle předloh německého umělce Alberta Kretschmera (1825–1891). Přítomnost souboru ve sbírkách dačického zámku souvisí se zájmem Friedricha Egberta Dalberga o etnografii.

Prameny

Knihovní fond Státního zámku Dačice:

Velká knihovna

DALBERG, Charlotte, *Namensverzeichnis aller Vögel Deutschlands*, s. I. s. d. (sign. 11962/I).

DALBERG, Charlotte, *Namensverzeichnis derjenigen Pflanzen die wir in Oppenweiler, Ischl und Salzburg in den Jahren 1832 und 1835 kennen lernten*, s. I. 1835 (sign. 11849/I).

DALBERG, Friedrich, *Palästina*, Würzburg–Wien 1892 (sign. 373/I).

DALBERG, Friedrich Ferdinand, *Beiträge zur ornitologischen Fauna Mährens*, Wien 1875 (separát, sign. 13517/I).

DALBERG, Friedrich Ferdinand, *Die Wachholderdrossel als Standovogel in Mähren*, Wien 1874 (separát, sign. 13516/I).

Malá knihovna

BRAUN, Karl, *Ueber Kosmogonie vom Standpunkt christlicher Wissenschaft: nebst einer Theorie der Sonne und einigen darauf bezüglichen Philosophischen Betrachtungen*, Münster 1905 (sign. 3401/II).

Mobiliární fond Státního zámku Dačice:

Depozitář porcelán

inv. č. D 1460, inv. č. D 13348, inv. č. D 13349, inv. č. D 13532, inv. č. D 14186

Lovecká chodba

inv. č. D 15311

Společenský pokoj

inv. č. D 13322, inv. č. D 13913, inv. č. D 13914, inv. č. D 13915, inv. č. D 13916,
inv. č. D 13917, inv. č. D 13924, inv. č. D 13925

Velká knihovna

inv. č. D 596, inv. č. D 597, inv. č. D 598, inv. č. D 599, inv. č. D 600, inv. č. D 601,
inv. č. D 943, inv. č. D 15335, inv. č. b. č. (mineralogický seznam Friedricha Ferdinanda Dalberga)

Moravský zemský archiv v Brně:

G 399 Rodinný archiv Dalbergů

inv. č. 85, kart. 23, Marie Anna Dalbergová, rozená Greiffenclau zu Vollrads, dopisy od syna Karla Maxmiliána 1814–1828

inv. č. 152, kart. 43, Friedrich Ferdinand Dalberg, herbáře 1840–1874

inv. č. 153, kart. 43, Friedrich Ferdinand Dalberg, ornitologika a korespondence s vědci v tomto oboru (zejména dopisy od Viktora Tschusi zu Schmidhoffena), katalog ornitologické sbírky 1865–1923

inv. č. 158, kart. 43, Friedrich Ferdinand Dalberg, přednáška o Kryštofu Kolumbovi pro spolek katolických dělníků ve Vídni 1892

C 14 Odhady moravských panství

kniha 471, inventář zámku Dačice 1914

Literatura

- ANDERMANN, Kurt (ed.), *Ritteradel im Alten Reich. Die Kämmerer von Worms genannt von Dalberg*, Darmstadt 2009.
- BEZDĚČKOVÁ, Klára, *Dalbergova ornitologická sbírka*, Muzeum factum: čtvrtletník Muzea Vysočiny 4, Jihlava 2014, s. 8–9.
- BISOVÁ, Jana – MIKEŠ, Jan, *Zámek Dačice*, České Budějovice 2012.
- BISOVÁ, Jana, *Dalbergové v českých zemích*, Dačický vlastivědný sborník 3, Dačice 2005, s. 25–54.
- BISOVÁ, Jana, *Rodinné kořeny*, in: Peter Demeter – Dana Marešová (edd.), *Život a dílo Terezie Dalbergové. Urozená básnířka z dačického zámku*, České Budějovice 2017, s. 8–14.
- BISOVÁ, Jana, *Správa státního zámku v Dačicích po roce 1945*, Dačický vlastivědný sborník 4, Dačice 2007, s. 121–136.
- BISOVÁ, Jana, *Státní zámek v Dačicích. Průvodce stavebním vývojem zámku a jeho současný stav*, Dačický vlastivědný sborník 1, Dačice 2001, s. 15–32.
- BISOVÁ, Jana, *Von Aschaffenburg nach Datschitz. Die Korrespondenz Maria Annas von Dalberg mit ihren Söhnen Friedrich und Carl (1807–1828) als Zeugnis epochalen Wandels*, Aschaffenburg 2016.
- BISOVÁ, Jana, *Zámecká knihovna v Dačicích*, Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny v Praze 14, Praha 1997, s. 131–140.
- BISOVÁ, Jana, *Zámecký park v Dačicích*, Dačický vlastivědný sborník 2, Dačice 2003, s. 167–186.
- BISTRICKÝ, Jan, *Dačický panský zahradník Max Frey*, Dačický vlastivědný sborník 3, Dačice 2005, s. 65–76.
- BRODESSER, Slavomír – BŘEČKA, Jan – MIKULKA, Jiří, *K poznání a slávě země. Dějiny Moravského zemského muzea*, Brno 2002.
- CANON, Hans, *Katalog der „Dalberg’schen“ Vogelsammlung*, Iglau 1923.
- DEMETER, Peter – MAREŠOVÁ, Dana (edd.), *Život a dílo Terezie Dalbergové. Urozená básnířka z dačického zámku*, České Budějovice 2017.

- ELVERT, Christian Ritter d', *Geschichte der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, mit Rücksicht auf die bezüglichen Cultur-Verhältnisse Mährens und Österr. Schlesiens*, Brünn 1870.
- GODSEY, William, *Nobles and Nation in Central Europe. Free Imperial Knights in the Age of Revolution 1750–1850*, Cambridge 2004.
- HANUŠ, Josef, *Národní museum a naše obrození*, Praha 1921.
- KONEČNÝ, Michal, *Zámek Rájec nad Svitavou*, Kroměříž 2013.
- KŘÍŽOVÁ, Alena, *Pánský salon na šlechtickém sídle. Ušlechtilé záliby a neřestné zábavy aristokratů*, Brno 2010.
- KURUCOVÁ, Miroslava – HOKR, Vladimír – MAN, Miloslav, *Jiří František August Buquoy (1781–1851). Vědec, vynálezce a podnikatel*, České Budějovice 2008.
- LENDEROVÁ, Milena – JIRÁNEK, Tomáš – MACKOVÁ, Marie, *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Praha 2009.
- MAJER, Jiří, *Kašpar M. hrabě Sternberg (1761-1838), jeho doba, život a dílo*, in: Jiří Kvaček – Renáta Pátová (edd.), *Kašpar M. hrabě Sternberg. Přírodovědec a zakladatel Národního muzea*, Praha 1998, s. 5–37.
- MAJER, Jiří, *Kašpar Šternberk*, Praha 1997.
- MAREŠOVÁ, Dana, *V zajetí knih*, in: Peter Demeter – Dana Marešová (edd.), *Život a dílo Terezie Dalbergové. Urozená básnička z dačického zámku*, České Budějovice 2017, s. 49–56.
- MIKEŠ, Jan, *Zapomenuté poklady. Výtvarné umění na Dačicku v 17.–19. století*, Dačice 2013.
- NOVOTNÝ, Gustav, *Lesník. Příklad Vincence Hlavy*, in: Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř (edd.), *Člověk na Moravě 19. století*, Brno 2008, s. 237–255.
- PROKEŠ, Jaroslav, *Počátky České společnosti nauk do konce XVIII. století*, Praha 1938.
- SEDLÁKOVÁ, Marta, *Svět dětí na šlechtických sídlech. Katalog výstavy dokumentující léta dětství a dospívání mladých aristokratů*, Brno 2008.
- SEDLÁŘOVÁ, Jitka, *Hugo Franz Salm. Průkopník průmyslové revoluce. Železářský magnát – mecenáš – sběratel – lidumil. 1776–1836*, Kroměříž 2016.

SCHULZE, Winfried, *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996.

SINE AUTHOR, *Notes and News*, *The Auk: Ornithological Advances* 43, 1926, s. 137–142.

SKŘIVAN, Petr, *Katalog Dalbergovy ornitologické sbírky*, Jihlava 2000.

SMUTNÝ, Bohumír, *Po stopách kostky cukru v Dačicích. O jednom světovém prvenství*, Dačice 1995.

ŠOLLE, Zděnek, *Ke stykům hraběte Bedřicha Všemíra Berchtolda z Uherčic s českými obrozenci*, *Studie o rukopisech* 18, 1979, s. 145–186.

Summary

Nobility always owned resources to follow up science and humanities. Their knowledge was helpful for the society. In Bohemia, Moravia and Silesia members of nobility generously sponsored science, humanities and Art. František Josef, Count of Kinský (1739–1805), Karl Egon, Prince of Fürstenberg (1729–1787) and others established Royal Bohemian Society of Sciences. Kašpar Maria, Count of Sternberg (1761–1838) and František Antonín Count of Kolowrat-Liebsteinský (1778–1861) established the National Museum in Prague etc.

In the beginning of nineteenth century the Barons of Dalberg from castle Dalburg in Germany inherited chateau Dačice in Moravia. Thanks to their passion for science and humanities, there can be found many of their collections in the chateau. For example family of Dalberg owned mineralogical and enormous book collection. The books were always important for education, science humanities and for studying art. Lots of members of Dalbergs not only collected, but they also published books, for example Karl Theodor von Dalberg (1744–1817) and John Emmerich Edward, lord of Acton-Dalberg (1834–1902).

Karl Maxmilian von Dalberg (1792–1859) and his wife Charlotte (1791–1866) were interested in botany and zoology. Charlotte wrote two inventories of plants and birds in Germany for her son Friedrich Ferdinand von Dalberg (1822–1908). Friedrich were interested mainly in mineralogy and ornithology. He gathered large collection of stuffed birds (about 1.000 pieces, part of the collection is saved in Museum of Vysočina in Jihlava). He also collected butterflies. His son Friedrich Egbert von Dalberg (1863–1914) were interested in ethnography. Friedrich Egbert travelled to Palestine and published travelogue about his journey. He also studied folklore.

Ušlechtilá posedlost Dalbergové a jejich vědecké zájmy

PhDr. Peter Demeter

Vydáno Národním památkovým ústavem,
Územní památkovou správou v Českých Budějovicích
Náměstí Přemysla Otakara II. 121/34, 370 21 České Budějovice
Fotografie: BcA. Tadeáš Bognár, Státní zámek Dačice
Obálka, grafická úprava a sazba: Jan Böhm
Překlad resumé: David Svatoš, PhDr. Peter Demeter

Vydání první
České Budějovice 2019
ISBN 978-80-87890-29-5

**NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV**

**ÚZEMNÍ PAMÁTKOVÁ SPRÁVA
V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH**

